

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ О. О. БОГОМОЛЬЦЯ
Кафедра філософії, біоетики та історії медицини
ВІДДІЛЕННЯ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА ІНСТИТУТУ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ НАН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ МЕДИЦИНИ ТА МЕДИЧНОЇ ЕТИКИ МЕДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ КОМЕНСЬКОГО В БРАТИСЛАВІ (Словаччина)
ЦЕНТР РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ "HUMANUS" (Болгарія)
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Кафедра релігієзнавства

ФІЛОСОФІЯ, РЕЛІГІЯ ТА МЕДИЦИНА В СУЧАСНУ ДОБУ

матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції,
присвяченої пам'яті свт. Луки (В. Ф. Войно-Ясенецького)

11 – 12 червня 2025 р.

УДК 2+61] (062)

Р 36

Філософія, релігія та медицина в сучасну добу: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті свт. Луки (В. Ф. Войно-Ясенецького). – К.: НМУ ім. О. О. Богомольця, ПП “Видавництво “Фенікс””, 2025. – 332 с.

ISBN 978-617-8310-48-6

Редакційна колегія:

Кучин Юрій Леонідович – ректор НМУ ім. О. О. Богомольця, професор.

Науменко Олександр Миколайович – перший проректор з науково-педагогічної роботи та післядипломної освіти НМУ ім. О. О. Богомольця, професор.

Земсков Сергій Володимирович – проректор з наукової роботи та інновацій НМУ ім. О. О. Богомольця, професор.

Скрипник Рімма Леонідівна – проректор з науково-педагогічної роботи, міжнародних зв'язків та європейської інтеграції НМУ ім. О. О. Богомольця, професор.

Саган Олександр Назарович – завідувач Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, професор.

Відповідальні редактори:

Васильєва Ірина Василівна – завідувач кафедри філософії, біоетики та історії медицини НМУ ім. О. О. Богомольця, професор.

Шевченко Сергій Леонідович – професор кафедри філософії, біоетики та історії медицини НМУ ім. О. О. Богомольця.

Рецензенти:

Гаврилюк Тетяна Вікторівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, права та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту.

Сторожук Світлана Володимирівна – доктор філософських наук, професор, професор кафедри української філософії та культури Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Затверджено до друку Вченою радою Національного медичного університету імені О. О. Богомольця (протокол № 10 від 19 червня 2025 р.)

ISBN 978-617-8310-48-6

© НМУ ім. О. О. Богомольця, 2025

- Budge E. A. W. (1898), "The book of the dead the chapters of "Coming forth by day"". London Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd. Paternoster house, charing cross road. [online], Available at: <http://www.public-library.uk/dailyebook/The%20Egyptian%20Book%20of%20the%20Dead.pdf>
- Halioua, B. and Ziskind, B. (2005), *Medicine in the Days of the Pharaohs*. Cambridge: Harvard University Press.
- Jarman, O. A. and Mikirtichan, G. L. (2015), "The social status of physicians in Ancient Egypt", *History of Medicine*, 2(1). doi: <https://doi.org/10.17720/2409-5834.v2.1.2015.05j>.
- Nunn, J. F. (2002), *Ancient Egyptian medicine*. Norman: University of Oklahoma Press.

Шведюк В. С., Хмара А. О.,
НМУ імені О. О. Богомольця,
viamegaw@gmail.com, hmaraartem99@gmail.com

Науковий керівник:
д. істор. н., проф. Ступак Ф. Я.,
професор кафедри філософії, біоетики та історії медицини
НМУ імені О. О. Богомольця

ФІЛОСОФІЯ ХВОРОБИ І ЗЦІЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ: ВІД НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ ДО НАУКОВОЇ ШКОЛИ О. О. БОГОМОЛЬЦЯ

Актуальність. Питання філософського осмислення хвороби та зцілення залишається надзвичайно актуальним у сучасній медицині, яка все більше інтегрує біоетичні, культурні та гуманітарні підходи. Українська традиція лікування, що має глибокі корені в народній медицині, формувала власну систему розуміння хвороби - як дисгармонії людини з природою, суспільством і собою. Наукова спадщина академіка О. Богомольця, засновника української школи патофізіології, є яскравим прикладом еволюції від традиційного до наукового підходу, не втрачаючи при цьому гуманістичного підґрунтя.

Мета дослідження. Проаналізувати філософські засади хвороби й зцілення в українській традиції та простежити, як вони трансформувалися в рамках становлення наукової медичної школи Олександра Олександровича Богомольця.

Результати. Проблематика хвороби та зцілення є однією з найдавніших у філософсько-медичній думці людства. В українській традиції вона має глибокі історичні, етнокультурні та релігійні корені, що обумовлюють особливий погляд на природу хвороби як не лише тілесного, а й духовного явища. Цей погляд еволюціонував упродовж століть – від народного цілительства до наукової школи медицини, найвищим виявом якої стала діяльність академіка Олександра Богомольця.

У традиційному українському світогляді хвороба сприймалась як порушення гармонії між тілом, душею і світом. Вона часто трактувалась як

результат гріха, злої волі або втручання “нечистої сили”. Народні вірування поєднували язичницькі уявлення з християнськими, утворюючи унікальну систему пояснення причин недуги. Тоді ж народний цілитель виступав не лише як лікар, а як “медіатор” між тілесним і духовним, між хворим і спільнотою. Найпоширенішими методами зцілення були: траволікування (фітотерапія), що передавалось від бабусь-цілительок, біоенергичні практики, зокрема витягування хвороби руками, словесна терапія, яка була в контексті обряду. У минулому, так само як і сьогодні, релігія відігравала важливу роль, тому люди використовували різні церковні практики - молитва, причастя, а також порізному застосовували освячену воду [2].

Починаючи з другої половини XIX століття, в українських землях поширюється наукова медична освіта. На тлі індустріалізації та секуляризації з'являється новий підхід до хвороби – як до об'єктивного фізіологічного процесу, що підлягає дослідженню та лікуванню згідно з науковими методами. На це вплинуло декілька важливих факторів таких як: розвиток санітарної справи та епідеміології, поява медичних факультетів у Києві, Харкові, Львові та відродження філософських течій позитивізму, натуралізму, соціального дарвінізму. У цей період і відбулися важливі зміни у понятті лікар, оскільки тепер це раціональний помічник в одужанні, також відбулось відмежування медичної практики від народного цілителства. Хвороба починає розглядатися не як прояв духовного дисбалансу, а як біологічне порушення, і що є головним – її можна пояснити та запобігти виникненню, тобто медицина набуває наукової доказовості [5].

Отже, крізь призму вивчення етнічних коренів і історії народної медицини в українській традиційній культурі ми маємо змогу краще зрозуміти унікальність і глибину національної спадщини України, а також відкрити нові горизонти для подальших досліджень у цій сфері.

Олександр Олександрович Богомолець – видатний учений, який вважається великим новатором у науці, ідеї якого випереджали свій час. Засновник київської школи патологічної фізіології, внесок досліджень Богомольця можна спостерігати в галузях переливання крові, імунології, реактивності організму, ендокринології, онкології, геронтології, фізіології та патофізіології.

Щоб охарактеризувати наукові погляди Богомольця, варто зацитувати його слова: “Мої вчителі, – писав Богомолець, – були представниками різних шкіл. В. В. Підвисоцький і Л. О. Тарасевич були послідовниками Мечникова. Мій учитель і друг, М. Г. Ушинський, був учнем Пашутіна й Боткіна.... Я провів роки доцентства у лабораторії В. В. Вороніна (який у свою чергу був учнем Г.О. Захар'їна, чия велика ерудиція справила на мене глибоке враження)” [6]. Звідти він і перейняв широту своїх наукових інтересів, а також зумів вивести свої власні наукові ідеї, за що і став відомий не тільки на всю УРСР, а також і на міжнародній арені науки.

Ядро першого покоління наукової школи Богомольця склали І. В. Колпаков, Є. М. Кохан, М. В. Колпиков, Я. Г. Ужанський. Наукова школа Богомольця почала формуватися ще у Саратові. Її підґрунтям стали його колеги по кафедрі загальної патології. Важливо зазначити, що більшість учнів Богомольця згодом стали відомими вченими у різних галузях медицини.

Розквіт його наукової школи припадав на київський період наукової діяльності Богомольця, що розпочався 1 квітня 1931 року з обрання його президентом Всеукраїнської Академії наук. Учні Богомольця приїхали з Москви до Києва, до них приєдналися молоді фахівці з інших міст. Представники школи очолили наукові відділи Інституту й швидко розгорнули широку наукову діяльність. Школа продовжувала зростати - сформувалося друге покоління науковців, яких навчали досвідченіші учні Олександра Олександровича під його пильним керівництвом. Серед них – майбутні академіки А. Д. Адо, В. П. Комісаренко, член-кореспондент НАН України Олег Богомолець професори П. Д. Марчук, Т. Г. Пашаєв та інші.

Співпрацював з багатьма практикуючими лікарями, що сприяло створенню Інституту функціональної діагностики та експериментальної терапії в Москві у 1925 році, який згодом у 1934 році переїхав у Київ, та мав назву – Інститут клінічної фізіології, який став координуючим науково-медичним центром для лікарів Києва. Завдяки ентузіазму Богомольця, він заснував у 1925 році Відділ експериментальної патології в Інституті вивчення нервової діяльності. У 1926 році виявив ініціативу у створенні онкологічної лабораторії. Де разом з І. М. Нейманом почав вивчати протипухлинну дію антиретиккулярної цитотоксичної сироватки – “Сироватки Богомольця”.

Одних найважливіших аспектів його діяльності стало авторство важливої концепції фізіологічної резистентності організму, яка стала не лише медичною, а й філософською платформою біогуманізму радянської доби. Основною ідеєю було, що хвороба це не лише руйнування, а й форма пристосування організму, а організм в свою чергу має резерви опору, так звану “резистентність” – яку можна стимулювати. Поєднання науки з гуманістичним ідеалом служіння людині означало нове гуманістичне бачення - не зосереджуватись на хворобі як виroku, а шукати резерви для одужання. Це і утворює основу для ідеї Богомольця – концепції фізіологічної резистентності [4]. Практичним утіленням цієї концепції стали методи застосування антиретиккулярної цитотоксичної сироватки (АРЦС) задля лікування туберкульозу, виразкової хвороби, хронічних інфекцій, прискорення одужання переломів та інших травм, але основою було профілактика старіння, що пізніше лягло в основу геронтології. Не менш важливою стала пропаганда здорового способу життя, імунізації та профілактики.

З появою цих програм, медицина почала враховувати людину як тривимірну істоту, у якій її духовне тіло чітко пов'язане з її духовним світом, тобто можна сказати, що сучасна медицина в певному сенсі повертається до традиційних стародавніх ідей, зокрема до розуміння людини як цілісного ества - у фізичному, психологічному та духовному вимірах, де важливу роль відіграють як тіло, так і душа. Наукова школа Олександра Олександровича Богомольця зберегла образ соціально орієнтованого лікаря, який не тільки лікує, а й запобігає, виховує, підтримує. Як і Гіппократова триєдина формула “*Est medicina triplex: servare, cavere, mederi*”, школа Богомольця втілювала ідею медицини не лише як науки про лікування, а як філософії служіння життю. Від збереження здоров'я через резистентність організму, до профілактики хвороб шляхом соціальних програм і практичного лікування – наукова

спадщина академіка Богомольця є втіленням цієї класичної моделі медицини. Народна медицина давньої України використовувала відвари, обереги, молитви з профілактичною метою, що зберігає свій характер та набуло формату підтвердженої імунпрофілактики. Медицина почала виходити за межі індивідуального лікування, стала цілісною та соціально орієнтованою, оскільки Богомолець вважав, що головне завдання медицини – зміцнення захисних сил організму, а не лише боротьба уже з наявними захворюваннями. На основі цього створювались засади щодо популяризації санітарних норм та правил, боротьба зі шкідливими звичками, що знижують резистентність та пропаганда здорового способу життя. Наукова школа поєднала фізіологію з гуманістичними ідеями [3].

Однією з цікавих концепцій, запропонованих Богомольцем, є вчення про сполучну тканину. Саме він уперше ввів термін “фізіологічна система сполучної тканини” у своїй праці “Конституція і мезенхіма”. Богомолець вважав, що сполучна тканина – це не лише еластичний каркас організму, а ціла фізіологічна система тіла з комплексними функціональними проявами. Стан цієї системи визначає функціональну активність високо диференційованих паренхіматозних елементів, локальні та загальні реакції організму, а також тривалість життя.

Одним з невирішених питань в науковій праці Богомольця та його учнів є онкологія. У результатах досліджень було доведено важливу роль реактивної можливості фізіологічної системи сполучної тканини в онкогенезі, оскільки функціональна активність сполучної тканини при раку майже завжди знижена. Для стимуляції цієї активності Богомолець запропонував антиретиккулярну цитотоксичну сироватку, яка здобула широке практичне застосування. Наприкінці ХХ століття Г. М. Бутенко, член-кореспондент Академії медичних наук, проводив дослідження змін імунітету клітин сполучної тканини у процесі старіння та виникнення вікових захворювань, тим самим розвиваючи концепцію Богомольця.

У роки Другої світової війни Олександр Олександрович Богомолець виявив не лише наукову глибину, а й громадянську відповідальність. Завдяки його ініціативі та організаційним здібностям разом з Інститутом клінічної фізіології було налагоджено ефективну систему заготівлі та переливання донорської крові, що рятувала життя тисячам поранених. Під час цього він розробив новий метод переливання крові.

Результати досліджень Богомольця та його учнів у галузі реактивності та резистентності були узагальнені в монографії М. М. Сиротініна “Еволюція опірності та реактивності організму” (1966 р). Колективне здоров’я – частина соціалістичного ідеалу. У радянській філософії здоров’я не було лише приватною справою. Концепція Богомольця сприяла формуванню уявлення про соціальну медицину, де держава активно піклується про фізичну стійкість населення – через профілактику, санаторії, масові щеплення, пропаганду здорового способу життя. Це і є практичний біогуманізм радянського типу.

У часи 1920-30 рр. радянська біологія та медична наука, переживала складні часи. Багато відомих учених зазнали переслідувань, серед них і професор Богомолець – уже тоді всесвітньо відомий вчений. Він був

звинувачений у віталізмі та “меншовицькому ідеалізмі” (що було штучно сфабриковано).

У ХХІ столітті інтерес до ідей традиційної медицини зростає. Тобто ідейність народної медицини, сформованої на основі етнокультурних, релігійних і обрядових практик, яка сприймає хворобу як порушення гармонії між тілом, душею та світом висвітлює саму суть традиційної медицини. Біоетика, інтегративна медицина, психологія здоров'я – все це свідчить про повернення до цілісного бачення людини [4].

Ідеї Богомольця актуалізуються у наш час у дискусіях про превентивну медицину, старіння, імунітет, особливо під час епідемії, екологічних криз, старіння населення та психологічного виснаження та наукова спадщина Богомольця не була втрачена, Інститут фізіології став потужним центром фізіологічних досліджень, його учні продовжили наукові дослідження, які започаткував Богомалець та започаткували нові напрями фізіології – нейрофізіологію, електрофізіологію, молекулярну біологію та інші.

Сучасні медичні тенденції поєднують доказову медицину з емпатією та духовною підтримкою, визнається роль культурного контексту в лікуванні, розвитку психосоматичної медицини.

Висновок. Філософія хвороби і зцілення в українській традиції демонструє складний і водночас гармонійний шлях від народних уявлень до наукових концепцій, що свідчить про безперервний пошук балансу між емпірією, духовністю та науковим знанням. Академік Богомалець не лише створив наукову школу, а й здійснив спробу синтезу наукового раціоналізму і гуманістичних цінностей. Сучасна медицина, звертаючись до історичних джерел, знаходить у цьому спадку джерела натхнення для нового гуманістичного підходу до здоров'я та життя людини. Отже, поєднання народних практик з науковими дослідженнями, започатковане школою Олександра Богомольця, створює потужну основу для розвитку сучасної медицини, орієнтованої на людину.

Література:

1. Ступак Ф. Я. Академік О. О. Богомалець // Охорона здоров'я України: науково-практичний журнал. – Київ, 2008. - №1 (29). – с. 229.-230.
2. Боброва О. В. Нариси з історії медицини України: навч. посіб. – Київ: Здоров'я, 2005. – 224 с. – с. 46-81.
3. Мороз Л. Д. Академік Богомалець: життя, наука, філософія: монографія. – Київ: Знання, 2009. – 288 с. – с. 113-148.
4. Скоробагатько О. О. Біомедична етика в контексті наукової школи О. О. Богомольця: монографія. – Харків: Медкнига 2020. – 144 с. – с. 58-72.
5. Фролов І. Т. Філософські проблеми медицини: монографія. – Москва: Наука, 1983. – 192 с. – с. 85-97.
6. Klimenko L. O. Scientific achievements of the school of Academician Olexandr O. Bogomolets // Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum: international peer-reviewed journal. – Tallinn, 2016. – vol. 4, no. 1. – p. 64-76.